

Андреюк Наталія Вікторівна

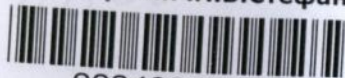
УДК 334.5

**РЕФОРМУВАННЯ
СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ
УКРАЇНИ У ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД**

спеціальність 08.01.01 - економічна теорія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Київ - 1997.

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економічної теорії Українського державного університету харчових технологій.

Науковий керівник - кандидат економічних наук, доцент Шевченко Володимир Юліанович, доцент кафедри економічної теорії та управління народним господарством економічного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор Черняк Володимир Кирилович, зав. відділом Науково-дослідного інституту фінансів при Мінфіні України

кандидат економічних наук, доцент Сизоненко Віктор Онисимович, доцент кафедри економічної теорії та господарської практики Київського університету імені Тараса Шевченка

Провідна установа

Кафедра економічної теорії Львівської комерційної академії, м. Львів

Захист відбудеться "28" листопада 1997 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д20.001.13 в Київському університеті імені Тараса Шевченка (252033, м. Київ, вул. Володимирська, 64)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, вул. Володимирська, 62)

Автореферат розісланий "27" листопада 1997 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження і стан розробки. Необхідність наукової розробки шляхів розвитку споживчої кооперації обумовлена тим, що реформування економіки України в умовах перехідного періоду - комплексна проблема, яка включає всі сфери економічної діяльності суспільства. Основним критерієм результативності даного процесу є подолання кризових явищ, стабілізація і поживлення виробництва та обігу, вирішення соціальних проблем. За умов переходу до соціально орієнтованої економіки ключовою ланкою вирішення проблем економічної стабілізації та зростання є формування ефективного попиту та пропозиції. Ефективний попит визначається платоспроможністю переважної більшості громадян, пропозиція - обсягами виробництва тієї чи іншої продукції, їх відповідністю потребам населення, розвитком товаропровідної мережі, ефективності її використання. Відродження попиту і створення повноцінного ринку - це комплексна проблема, яка включає питання збереження доходів населення й упорядкування їх своєчасного надходження, акумуляції та ефективного використання заощаджень громадян, удосконалення сфери товарного обігу.

Важливе значення для створення умов підвищення ефективності товаропровідної мережі має розвиток споживчої кооперації. Актуальність дослідження проблем розвитку споживчої кооперації особливо підсилюється тим, що повільність, суперечливість процесів реформування економіки України значною мірою обумовлені недооцінкою загальної ролі споживчої кооперації як ринкоутворюючого фактору.

Сучасний розвиток і функціонування споживчої кооперації має стати напрямком реалізації реформування, трансформації національної економіки та соціальної сфери в перехідний період. Вони скеровані на створення багатуукладної економіки з пріоритетами розвитку недержавних форм власності, розширення вільного підприємництва, формування ринкового середовища, поглиблення ринкових відносин. Ці процеси супроводжуються руйнуванням централізованого управління, лібералізацією економічного життя, загальною кризою, дисбалансом споживчого ринку.

Кризові явища у повній мірі охопили і споживчу кооперацію. Вони продовжують поглиблюватися. Об'єктивно виникає необхідність реструктуризації споживчої кооперації на ринкових засадах, адаптації її діяльності до нових умов на науковій основі. Міжнародний досвід показує, що кооперативні організації демонструють повну спроможність адаптуватися до ринкових умов і змін в економічній структурі. Посилення конкуренції стимулює процеси їхньої власної консолідації і диверсифікації.

Отже, в умовах трансформаційних реформ потрібна чітка програма реструктуризації та відродження споживчої кооперації. Аналіз її діяль-

ності актуальний і з точки зору з'ясування потенційних можливостей та переваг перед іншими господарськими структурами, а також визначення найбільш ефективних методів керівництва даною системою.

Незважаючи на місце, яке займає споживча кооперація в економічному житті нашого суспільства, її зміст та потенціал ще недостатньо вивчені. Це пояснюється тим, що процеси розвитку кооперативного руху в нашій країні супроводжувалися періодами то підвищеного, то на довгий час затухаючого інтересу до теоретичних досліджень в цій області. Так, на початку ХХ століття проблемами кооперації займалися такі відомі економісти як А.Анциферов, М.Левицький, М.Кондратьєв, К.Пажитнов, В. Пекарський, С.Прокопович, М.Туган-Барановський, О.Чаянов та інші. В їх роботах висвітлюються питання становлення, розвитку і практичної організації кооперативного виробництва, зокрема споживчої кооперації.

За радянських часів об'єктивні і суб'єктивні умови життя країни призвели до того, що дуже часто теоретичні роботи, присвячені питанням кооперативного руху, носили форму коментарів до реорганізаційних заходів, що приймалися урядом. Теорія неначе наздоганяла, виправдовувала вже реалізовані на практиці суб'єктивні рішення. А процеси, що відбувалися у споживчій кооперації, майже не досліджувались економічною теорією. Увагу економістів-конкретників привертала лише окремі види її діяльності та ефективність функціонування як одержавленої системи.

Наприкінці 80-х років, коли була усвідомлена необхідність розвитку кооперативної власності, її цілком очевидні переваги і потенційні можливості, відбулося відродження кооперативного руху у всій різноманітності його форм. Почався бум публікацій економістів по цій темі. Проте, споживча кооперація знову залишилася поза увагою.

Окремі питання діяльності споживчої кооперації України у певній мірі висвітлювались як у загальносоюзній, так і в українській економічній літературі. Проблеми, пов'язані з дореформеним періодом розвитку споживчої кооперації, розглядалися у працях вчених-економістів П.І.Вархіна, В.О.Матусевича, Ф.Г.Панкратова, І.С.Подвіженко, О.М.Фрідмана та інших дослідників.

Дослідженням питань кооперативної власності, розвитку кооперативного руху, нових форм організації виробництва присвячені роботи Л.К.Безчасного, Б.Є.Кваснюка, Б. Пасхавера, В. М. Трегобчука, І.І.Лукінова, А.А.Чухна, І.С.Ястремського та інших вчених України.

Таким чином, дослідження відносин споживчої кооперації України досить обмежені. Крім того, аналіз літератури по даному питанню свідчить про те, що в ній відсутня всебічна характеристика споживчої кооперації України як системи взаємопов'язаних і взаємозалежних галузей (торго-

вельної, заготівельної і виробничої), що базується на кооперативній формі власності, яка є похідною від приватної. Лише на початку 90-х років з'явилися окремі роботи, що мали на меті дослідити відносини споживчої кооперації України як єдиної господарської системи в умовах трансформаційної економіки.

Актуальність проблеми, її наукове значення та недостатня розробленість обумовили вибір теми дисертації, її об'єкт, мету та завдання дослідження.

Об'єктом дослідження є споживча кооперація України як цілісна господарсько-фінансова система, що базується на кооперативній формі власності і відіграє досить важливу роль у розвитку форм власності, в оптимізації співвідношення попиту і пропозиції.

Метою даної роботи є аналіз відносин, які складаються у споживчій кооперації та висвітлення особливостей сучасних форм її соціально-економічної реалізації, що можуть сприяти визначенню шляхів її реструктуризації та конкурентоспроможності. Дати аналітичну оцінку існуючим умовам господарювання, методам управління споживчою кооперацією та визначити відповідність напрямків трансформації споживчої кооперації потребам становлення і розвитку ринкової економіки та обґрунтувати рекомендації по їх удосконаленню.

У зв'язку з цим у дисертації поставлені такі задачі:

- дослідити та теоретично обґрунтувати концептуальні підходи до визначення суті сучасного економічного трактування змісту кооперативної власності;
- визначити місце і роль споживчої кооперації в сучасній економічній системі України, проаналізувати результативність її функціонування і дати їм об'єктивну оцінку;
- проаналізувати шляхи та методи реструктурування споживчої кооперації в умовах трансформаційної економіки України;
- виявити та дослідити об'єктивні протиріччя власності споживчої кооперації шляхом визначення взаємозв'язку її об'єктів та суб'єктів у процесі реалізації різних видів економічних інтересів;
- узагальнити досвід кооперативного руху в інших країнах і на цій основі визначити можливі напрямки подальшого розвитку споживчої кооперації в умовах ринкової конкуренції.

У процесі роботи вивчалася і використовувалася монографічна література українських, російських економістів та економістів інших країн, статті в періодичних виданнях, матеріали наукових конференцій та інші матеріали по даній проблемі.

Інформаційною базою дослідження явилися систематичні дані щоріч-

ного звіту міністерства статистики України, звіти Укоопспілки, матеріали, опубліковані у науковій літературі та періодичних виданнях.

У результаті дослідження вказаних вище аспектів проблеми розвитку споживчої кооперації у перехідний період зроблено ряд висновків, які характеризують наукову новизну та особистий внесок автора:

- роздержавлення споживчої кооперації, реалізація у повній мірі її кооперативної природи відкриває широкі можливості для підприємництва, прояву ініціативи і творчості, забезпечує розширення сфери діяльності споживчої кооперації, істотне підвищення її ролі у забезпеченні потреб населення, особливо сільського;

- визначена сучасна концепція кооперативної власності як похідної від приватної, яка за економічним змістом уособлює сукупність відносин, що складаються між членами колективу з приводу привласнення спільної додаткової продуктивної сили, що виникає в процесі поєднання зусиль і ресурсів у сфері обміну і споживання;

- на основі порівняльного аналізу з'ясовано єдність та особливості функцій споживчої кооперації в розвинутій ринковій економіці та економіці перехідного типу. Наголошується, що універсальність функцій споживчої кооперації - вирішення проблеми зайнятості, пом'якшення соціальної напруги, захист споживачів повинні поєднуватися в сучасних умовах з вирішенням ключових питань трансформації економіки - використанням споживчої кооперації як ринкоутворюючого елемента, здатного прискорити демонополізацію економіки, відтворення продуктивного підприємництва, насичення споживчого ринку та стимулювання сукупного попиту;

- розкриті шляхи та методи реструктурування споживчої кооперації в умовах трансформаційної економіки України. На цій основі обґрунтовано необхідність створення цілісної державної системи підтримки процесу реструктуризації та розвитку споживчої кооперації в перехідній економіці. Аргументується положення про єдність організаційно-управлінської підтримки реструктурування споживчої кооперації, створення системи диференційованого оподаткування та сприяння у формуванні самодостатніх кредитно-фінансових важелів для конкурентоздатності споживчої кооперації.

Практичне значення. Основні положення та висновки дисертаційної роботи можуть служити базою для подальших досліджень актуальних проблем діяльності споживчої кооперації України. Одержані на основі проведеного аналізу теоретичні результати використані при підготовці матеріалів по реформуванню споживчої кооперації України (довідки від ЦССТУ № 20-46 від 24.10.97 р. та № 20-96 від 15.11.96 р.) та від Укоопорттехцентру (довідка № 51-01 від 25.06.97 р.).

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються також ви-

кладачами кафедри економічної теорії Українського державного університету харчових технологій (довідка № 30.06 від 27 жовтня 1997 року).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки, пропозиції, отримані в результаті дослідження і покладені в основу дисертаційної роботи, доповідались і обговорювались на засіданнях кафедри економічної теорії Українського державного університету харчових технологій. Окремі положення і висновки дисертаційного дослідження доповідались на науково-практичних конференціях:

- Національно-державні економічні інтереси: історія, методологія і теорія дослідження, механізм реалізації.-Київ, 1996;

- Реформи фінансово-кредитної системи перехідної економіки: досвід, проблеми і перспективи.-Луцьк, 1997.

По темі дисертації опубліковано 3 статті загальним обсягом 1,1 друкованих аркушів, одна з них у співавторстві із В. Осецьким.

Структура дисертації.

Мета та завдання дисертаційного дослідження визначили наступну структуру роботи:

Вступ.

Розділ 1. Споживча кооперація: сутність і еволюція.

1.1. Дослідження проблем споживчої кооперації в економічній літературі.

1.2. Соціально-економічна природа споживчої кооперації.

1.3. Еволюція споживчої кооперації в Україні.

Розділ 2. Передумови та напрямки реформування споживчої кооперації України.

2.1. Необхідність та умови реформування споживчої кооперації.

2.2. Розвиток відносин власності споживчої кооперації в перехідний період.

2.3. Основні напрямки реструктуризації споживчої кооперації України.

Висновки.

Додатки.

Список літератури.

Повний обсяг дисертації - 163 стор., в тому числі 1 діаграма, 14 таблиць, список використаних джерел (137 найменувань) та 3 додатки на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Вихідним теоретичним положенням дисертаційного дослідження є твердження про те, що органічним структурним елементом ринкової системи господарювання виступає споживча кооперація. Ця форма господарювання, як доведено, історично і логічно відіграла роль необхідної передумо-

ви створення ринкового середовища, системоутворюючого елементу сфери товарного обігу. Дисертантом доведено, що ця специфіка у поєднанні із своєрідним функціональним призначенням - задоволення економічних потреб своїх членів - набуває особливого значення для країн, які реформують економіку, здійснюють перехід від планово-розподільчої до соціально-орієнтованої економіки.

Дисертант дотримується думки, що як предмет економічного дослідження споживча кооперація потребує, насамперед, обґрунтування концептуальних підходів до визначення суті сучасного економічного трактування змісту кооперативної власності. Це впливає, перш за все, із загального теоретично-пізнавального і практичного значення досліджуваної проблеми, поліваріантності тлумачення науковцями та представниками управлінських структур змісту споживчої кооперації. Крім того, новітність сучасного трактування обумовлена трансформаційними змінами як в економічній системі України в цілому, так і в споживчій кооперації зокрема.

Складність обґрунтування концептуальних підходів з питань кооперативного руху, споживчої кооперації не зачіпає безпосередньо проблему з'ясування її суті, а обмежується переважно організаційними та економічними питаннями її практичного функціонування. На думку автора це пояснюється традиційністю та довготривалою інтегрованою виробничою і споживчою кооперацією для розвитку товарного виробництва і обігу, формування та розвитку ринкових систем.

Розробка змісту кооперативної власності в сучасній вітчизняній економічній науці ще тільки розпочалася. У категоріальному визначенні спостерігаються певні розбіжності, серед яких виділяються наступні підходи:

- по-перше, кооперацію, кооперативні організації розглядають як об'єднання людей, ресурсів для досягнення певних результатів у діяльності, що спрямована, переважно, на задоволення власних потреб;

- по-друге, ототожнюють кооперацію як організаційну форму з її внутрішнім змістом, обумовленим не тільки взаємодією людей і ресурсів, а й відносинами власності.

Дисертант дотримується думки, що обидва підходи страждають однобічністю. Для обґрунтування власної концепції кооперативної власності розглядаються форми кооперації на різних етапах розвитку економіки. Наголошується, що перші форми кооперації засновувались на приватній власності. На подальших етапах розвитку суспільства виникають принципово нові форми об'єднання людей. Ці форми базуються на використанні певних організаційно-економічних принципів, добровільності, спільній власності. Реалізація відносин власності за цих умов відбувається в інтересах усіх членів кооперативу шляхом використання можливостей, підвищення про-

дуктивності праці, зменшення витрат коштів та інших факторів, що обумовлені спільною організацією виробництва та обігу.

Узагальнюючи наявні підходи та враховуючи їх недоліки, дисертант прийшов до визначення сучасної концепції кооперативної власності. Визначення останньої полягає в тому, що кооперативна власність є похідною від приватної. Її категоріальний економічний зміст уособлює сукупність відносин, що складаються між членами колективу з приводу привласнення спільної додаткової продуктивної сили, що виникає в процесі поєднання зусиль і ресурсів у виробничій сфері, сфері обміну і споживання.

Обґрунтовано, що кооперативні організації створюються у відповідності з цілями, задачами та характером діяльності, що дозволяє здійснювати їх розмежування на виробничі, обслуговуючі та похідні, по-перше - від кожного з цих видів, по-друге - інтегровані, що втілюють риси першого і другого видів кооперативів. На основі наведеного підходу визначається якісна своєрідність споживчої кооперації. Доведено, що найбільш суттєві характеристики споживчої кооперації визначаються поєднанням та взаємодією притаманних їй економіко-організаційних переваг та суттєвих обмежень у розвитку під впливом коливань ринкової інфраструктури, макроекономічної нестабільності, слабкості фінансової бази. Крім того, своєрідність цієї форми організації товарного обігу полягає у незначній долі на ринках збуту. Останнє зумовлене, по-перше, безпосереднім змістом діяльності споживчої кооперації (задоволення економічних потреб, насамперед, своїх членів), що зменшує "товарний" вихід продукції та послуг, по-друге, жорсткою конкуренцією, тиском з боку монопольних структур багатих торговельників та приватного сектору, що часто діє за принципами "тіньової" економіки, по-третє, загальною обмеженістю платоспроможного попиту населення, кризовими явищами.

Для більш глибокого з'ясування соціально-економічної природи споживчої кооперації дисертант розвиває існуючі в вітчизняній та західній науковій літературі погляди, згідно яких доведено, що існування кооперації зумовлено не короткостроковими, а довгостроковими факторами. В нових економічних умовах змінюється не лише характер діяльності кооперативів, а й зміна пріоритетів у визначенні напрямків їх функціонування. Якщо в минулому основне значення мав соціальний принцип - збереження зайнятості та підтримка життєвого рівня, то ринкові умови господарювання посилюють економічний принцип діяльності кооперативів, активізацію в економічному житті країни, зростання конкурентоспроможності у ринковому середовищі.

Тому доцільним і цілком виправданим виступає з'ясування еволюції споживчої кооперації в ринкових умовах і в умовах перехідної економіки

України на двох рівнях:

- по-перше, на теоретико-економічному рівні, що передбачає історичний аналіз відповідності споживчої кооперації як форми власності рівню розвитку продуктивних сил суспільства;

- по-друге, на організаційно-економічному, що передбачає аналіз умов реалізації власності споживчої кооперації, втілення економічних, інтересів її членів у єдності матеріальності винагороди та вирішенні соціальних питань.

Звернення до досвіду та традицій розвитку споживчої кооперації України дозволяє ґрунтовно підійти до визначення її місця і ролі у розв'язанні соціально-економічних проблем суспільства, зробити важливі для теми вибраного дослідження, узагальнюючі висновки.

Ретроспективний погляд на історію споживчої кооперації дозволяє зробити висновок, що незважаючи на суперечливі умови для діяльності, в межах колишнього СРСР вона досягла певних успіхів у справі організації постачання населення товарами, налагодженні зв'язку між містом та селом, проте ставши при цьому додатком державної структури, втративши свою добровільність, самостійність, демократичність, мобільність - основоположні принципи світової практики кооперації.

Дотримання власного підходу при з'ясуванні сутності та еволюції споживчої кооперації через єдність її загальновидових та особливих ознак дозволяє виявити її роль в ринковій економіці. Як свідчить матеріал дослідження, споживча кооперація становить, по-перше, відносно відособлений специфічний сектор економіки; по-друге, поряд з іншими кооперативними підприємствами виступає структуроутворюючим інтегральним елементом ринкової системи господарювання, який поєднує виробництво і споживання, відтворюючи цілісність економіки.

Показниками вагомості ролі споживчої кооперації як структурного елемента виступають узагальнюючі дані, що характеризують обсяги та динаміку її розвитку. Питома вага споживчої кооперації в товарообороті України за період з 1991 по 1996 зменшилась з 31.1% до 17.3%.

Споживча кооперація у перехідний період значно втратила свої позиції і роль на споживчому ринку через більш високі темпи падіння обсягів діяльності порівняно з комерціалізованою та приватною торгівлею, програючи їм у конкурентній боротьбі. Частково це пов'язано із рівнем платоспроможності сільського населення, яке обслуговує споживча кооперація. Частково з тим, що населення при падінні рівня споживання майже всіх продовольчих товарів дедалі більше задовольняє свої потреби у цій продукції за рахунок власного виробництва, а не купівлі її, перш за все, у магазинах.

Проте, така ситуація не є результатом витіснення кооперації іншими структурами, а наслідок:

- падіння виробництва у колгоспах і радгоспах, що не компенсоване виникаючими фермерськими господарствами;
- різкого зменшення грошових доходів сільського населення;
- дестабілізації фінансового стану кооперативної торгівлі, втрати нею своїх обігових коштів.

Хоча питома вага власності споживчої кооперації становить 1%, та на її долю припадає 13% обсягу всіх заготівель у державі, близько 4% виробництва товарів народного споживання, 17,3% товарообороту держави.

Більш сприятливим для споживчої кооперації є розвиток її власного виробництва. Деяко втративши свої позиції у виробництві товарів народного споживання на початку перехідного періоду, кооперативна промисловість намагається знизити темпи спаду свого виробництва, стабілізувати та нарощувати обсяги випуску продукції на основі комплексного використання всіх ресурсів і резервів.

Важливою для економіки України є заготівельна галузь споживчої кооперації. Зменшення її питомої ваги у заготівлях країни у 2 рази в 1993р. пов'язане із ситуацією в сільському господарстві, коли через нестачу кормів значно збільшились обсяги заготівель м'ясної продукції від суспільного сектору. Докорінна зміна ситуації зараз, коли поголів'я худоби різко зменшилося, призвела до того, що заготівельна галузь споживчої кооперації, яка орієнтується на продукцію особистих, селянських і фермерських господарств, знову займає більш як 13% у заготівлях країни.

Детальніше про динаміку основних показників господарсько-фінансової діяльності споживчої кооперації України у перехідний період свідчать дані таблиці.

Динаміка основних показників господарсько-фінансової діяльності споживчої кооперації України за 1990-1996 рр. (у діючих цінах)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Основні фонди (млрд. крб.)	-	5.6	78.0	2817.6	3247.3	119199	823440
Власні об. кошти (млрд. крб.)	2.621	4.9	48.0	1585.4	5137.9	14252	16280
Кількість пайовиків (млн. чол.)	12.3	10.9	9.9	9.0	7.3	6.7	6.2
Кількість працюючих (тис. ч.)	727.7	707.7	642.7	593.9	506.4	452.2	402.6
Кількість населення, що обслуговується (млн. чол.)	22.0	22.4	22.5	22.4	21.7	20.0	20.0
з них:							
міське (млн. чол.)	6.0	6.2	6.2	6.3	5.7	4.8	4.9
сільське (млн. чол.)	16.0	16.2	16.3	16.1	16.0	15.2	15.1
Прибуток (млрд. крб.)	0.8	2.3	39.1	1221.5	5570.0	18492.3	9200.0
Оборотність товарів (дні)	72	52	51	45	45	39	48

Ще кілька років тому на споживчу кооперацію припадало більше половини заготівель картоплі, третина плодоовочів, 35% загальнодержавного виробництва хліба і хлібобулочних виробів, 30% консервів та п'ята частина випуску ковбасних виробів і безалкогольних напоїв.

Проте складна соціально-економічна ситуація в Україні протягом останніх років, безумовно, негативно позначається на роботі споживчої кооперації. Поглиблення економічної кризи, розладнаність фінансово-кредитної системи та інфляційні процеси виявилися для споживчої кооперації, яка не користувалася бюджетними коштами, більш руйнівними, ніж для інших галузей і сфер діяльності держави.

На початок 1997 р. торгова мережа споживчої кооперації зменшилась порівняно з 1990 р. на 21 тис. підприємств, на 10 тис. скоротилась кількість підприємств громадського харчування. Це пояснюється тим, що торгівля на селі стала збитковою внаслідок низької купівельної спроможності селян з одного боку, і великими транспортними витратами по обслуговуванню магазинів у найвіддаленіших селах - з іншого. Проте, навіть в жорстких ринкових умовах споживча кооперація виконує свої зобов'язання перед пайовиками. Не було закрито жодного магазину, якщо він був єдиний в даній місцевості. Внаслідок нестачі обігових коштів, що знецінилися інфляцією (якщо 1991 р. їх питома вага становила 60% в оплаті товарів, то сьогодні це лише 8%), виникли масові перебої у продажу товарів першої необхідності, у справі заготівель сільгосппродукції. Майже в 3 рази скоротився прибуток від усіх видів діяльності.

Таким чином, використання потенціалу споживчої кооперації на даний час малоефективне. Переважний характер набувають негативні тенденції.

Однак, проведений в роботі аналіз свідчить, що організації і підприємства споживчої кооперації можуть і повинні виступати як реальні учасники торговельного процесу. Вони, як і підприємства, фінансові та кредитні установи, зацікавлені у поживленні ринку, збільшенні обсягів товарів, що виробляються та реалізуються. Опосередкованим доказом цього аргументу є узагальнені в дослідженні дані динаміки розвитку споживчої кооперації у розвинутих країнах, зокрема, серед розвинутих країн найбільше розповсюдження споживчі кооперативні товариства одержали у Великобританії (35% товарообігу бакалійних товарів приходить на кооперативні магазини) та скандинавських країнах.

Враховуючи існуючий потенціал споживчої кооперації, вже створені виробничі потужності, віддача від порівняно невеликих вкладень та кредитів саме тут може бути особливо швидкою та ефективною. Тобто, організації споживчої кооперації являють собою своєрідну форму того самого

малого бізнесу, що є невід'ємним елементом структурних ринкових перетворень.

З метою подальшого вдосконалення діяльності кооперативних організацій і підприємств потрібно здійснювати цілеспрямовану роботу по реформуванню споживчої кооперації з питань забезпечення узгодженості та комплексності дій всіх її ланок, закріплення відносин права власності, посилення захисту інтересів і прав пайовиків.

Така робота, як це доведено в дослідженні, повинна спиратися на наукові концептуальні положення про розвиток власності споживчої кооперації, і насамперед, на чітке визначення її змісту.

Виходячи з того, що власність - це не просто надбання, майно або річ, а форма суспільних відносин, що обумовлюється походженням та економічним змістом засобів виробництва та засобів відтворення робочої сили, оточуючого середовища, то в процесі її пізнання першочергове значення має визначення природи суб'єкта та його інтересів, а також об'єкта (тих матеріальних чи духовних цінностей, якими хтось володіє).

Автор зазначає, що формування суб'єкта кооперативної форми власності здійснюється в результаті добровільного об'єднання осіб, які мають намір реалізувати свої індивідуальні інтереси шляхом спільного господарювання. Об'єднання індивідів у єдину господарську організацію передбачає певну ступінь однородності їх інтересів, достатню для формування колективного інтересу, але в той же час не означає їх абсолютної ідентичності. Ці індивідуальні інтереси можуть відрізнитися, перш за все, різним рівнем відображення економічної чи соціальної спрямованості. Однак об'єктивно необхідною для успішного функціонування кооперації є особиста матеріальна зацікавленість, оскільки крім матеріальних стимулів до праці, створюється ще й безперервний контроль за діяльністю кооперативу, вкрай необхідного при кооперативній організації виробництва.

Матеріальний інтерес викликає необхідність безпосередньої матеріальної участі членів у справах кооперативного об'єднання у вигляді відповідних грошових вкладів. Особиста матеріальна зацікавленість окремих індивідів, інтегрована у кооперативі, перетворюється у колективну матеріальну зацікавленість в діяльності свого товариства.

Проведене автором дослідження дало підставу для висновку, що кооперативна власність, на відміну від інших форм, відображає інтереси суб'єктів різних рівнів - колективного та особистого. З одного боку, кооперативна власність являє собою відносини, які складаються між кооперативами та іншими суб'єктами з приводу виробленого продукту та його реалізації. В даному разі задовольняються інтереси колективу в цілому. З іншого боку, мають місце відносини, що складаються між членами даного кооперативу з

приводу привласнення долі матеріальних і фінансових коштів; між окремими членами кооперативу в цілому. Згідно з цим можна зробити висновок, що двом рівням відносин кооперативної власності відповідають два рівня привласнення. Перший відповідає колективному рівню відносин і являє собою реалізацію колективної власності - підпорядкування спільним інтересам розвитку виробництва, інтеграцію з іншими суб'єктами господарювання на взаємовигідній основі. Другий виражає індивідуальний інтерес і виявляється в реалізації долі власності кожного члена кооперативу.

Різноманітність інтересів кооперативної власності породжує протиріччя, як джерело її розвитку, рушійну силу її функціонування. При цьому протиріччя, притаманні споживчій кооперації, можна розділити на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать протиріччя індивідуальних та суспільних інтересів. Основними в цій групі є протиріччя між колективом в цілому і окремим робітником, що виникає у зв'язку із прагненням кооперативу збільшити колективні кошти, що йдуть у фонд розвитку, і кожним окремим членом, що прагне до збільшення особистого доходу. Це протиріччя є специфічним для групової форми власності. Від того, як воно буде вирішене, залежить подальша доля кооперативу.

Зовнішні протиріччя кооперативної власності виникають між кооперативом та суспільством. Вони включають дві групи протиріч: між кооперативом і іншим споживачем, між кооперативом та державою.

Протиріччя між кооперативом та індивідуальним споживачем виникає з приводу цін, якості продукції та умов надання послуг. Своє вирішення воно знаходить за умови наявності багатьох конкурентних сил в галузі виробництва та послуг. Протиріччя між кооперативом та державою виникають з приводу матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, а також з приводу оподаткування, кредитування, ціноутворення.

Особливість споживчої кооперації полягає в тому, що вона охоплює власність споживчого товариства і власність спілок (районних, обласних, центральної). Спочатку виникла власність споживчих товариств, джерелом утворення якої були вступні і пайові внески їх членів. Подальший розвиток власності споживчих товариств і спілок відбувався за рахунок прибутків, одержаних від діяльності їх власних підприємств і організацій. Тому суб'єктами власності споживчої кооперації були лише споживчі товариства і спілки споживчих товариств. Що ж до трудових колективів підприємств і організацій споживчої кооперації, то вони були позбавлені права власності, відчужені від засобів виробництва і результатів своєї праці. Статутами спілок споживчих товариств вони визначалися лише як власники частини прибутку, що ними створювався. Тому, щоб зацікавити трудівників підприємств і організацій споживчої кооперації працювати ефективно,

потрібно було змінити їх статус, зробити їх реальними власниками, залучити до ринкових відносин.

Адже первісним суб'єктом власності споживчої кооперації є пайовик. Створюючи споживче товариство, пайовики об'єднують свої приватні капітали у первісний об'єкт власності з метою одержання додаткових джерел привласнення та споживання пільг. Але вже на стадії виникнення власності споживчого товариства сума приватних капіталів неоднорідна, вона включає подільну (пайові внески) та неподільну частину (вступні внески).

Подільна частина - це економічний потенціал для зростання приватного привласнення, а неподільна - економічний потенціал для зростання колективного привласнення доходів і споживчих пільг шляхом відновлення відтворення.

Кооперативний принцип створення неподільного фонду обґрунтовується тим, що мета кооперативної діяльності не накопичення коштів для їх розподілу серед пайовиків, а створення матеріальної бази для використання на загальне благо всіх членів кооперативу - як нинішніх так і майбутніх.

Після першого кругообігу капіталу при розподілі сукупного та чистого продукту виділяється виробниче й особисте привласнення, що не заперечує кругообігу продукту, авансованого капіталу та доходу. Причому, у кругообігу доходу відособлюється частина чистого доходу, що призначена на розширення відтворення. Вона акумулюється у статутному фонді, збільшуючи неподільну частину капіталу. Та частина чистого доходу, яка призначена на особисте (приватне) споживання суб'єктів власності, виплачується їм у вигляді доходів на капітал і не збільшує пайового фонду (неподільна частина власності). Як правило, вона вилучається зі сфери відтворювального процесу споживчої кооперації.

Тому дисертант вважає, що у системі внутрішніх кругообігів об'єктів власності споживчої кооперації функціонують дві її складові: консолідована (неподільна) власність та приватна (подільна) власність членів-пайовиків. В цьому принципова відмінність власності споживчої кооперації від усіх інших форм власності.

Автор вважає неправомірними намагання деяких владних структур гранично роздержавити кооперативну власність шляхом повної передачі її трудовим колективам. Тим самим буде не тільки зруйновано господарський потенціал, накопичений працею багатьох поколінь робітників та членів-пайовиків, але й споживчу кооперацію як суспільно-господарську систему. Власність споживчої кооперації не може ні відтворюватися, ні нарощуватись, якщо буде розподілений її статутний фонд. Лише укріплюючи та збільшуючи неподільну частину, можна домогтися приросту й іншої,

подільної частини. Крім того, існування неподільного фонду виключає спонукальний мотив для членів товариства щодо його розпуску і несправедливого розподілу майна, накопиченого спільними зусиллями тих, хто був і є членом товариства, між тими, хто залишився пайовиком на момент його ліквідації.

В дисертації підкреслюється, що власність споживчої кооперації сформувалася як сукупний продукт, а значить, і взаємозв'язок її різних суб'єктів повинен здійснюватись у вигляді багаторівневого диференційованого привласнення засобів та результатів виробництва. Автор послідовно доводить, що як пайовики, так і працівники кооперативних організацій і підприємств мають право привласнювати результати господарської діяльності: пайовики - одержувати дивіденди на свої внески, працівники - частину чистого прибутку. Але останні не можуть виступати власниками майна споживчої кооперації. У цьому особливість і принципова відмінність цілей, характеру і форм організації економіки споживчої кооперації.

Для того, щоб тісніше поєднати власність із працею, прищепити робітникам відчуття хазяїна, як того вимагає ринок, треба змінити відносини розподілу на користь основної ланки, наділити первинний трудовий колектив більшою повнотою економічної влади. Зокрема, автор вважає, що підвищити зацікавленість пайовиків можна через збільшення їх дольової участі у формуванні власних обігових коштів споживчих товариств та райспоживспілок.

Важливим висновком дослідження є положення про те, що споживчі товариства в період становлення ринкових відносин, в умовах розбалансованості фінансово-кредитної системи, недостатності кредитних ресурсів, зростання інфляції зможуть нормально працювати, якщо коефіцієнт їх незалежності (питома вага власних обігових коштів товариства у загальній вартості його майна) становитиме не менш 50%. У 1994 році коефіцієнт незалежності споживчої кооперації України загалом становив близько 22% (у 1988 році він становив майже 58%).

Визначення конкретної частки кожного споживчого товариства у спільній власності споживчої кооперації, а також паю кожного індивідуального і колективного члена у спільній власності споживчих товариств дає змогу подолати знеособленість майна і коштів, відчуженість працівників від засобів виробництва і результатів їх праці, що дуже негативно позначалося на їх використанні. Це забезпечує реальну економічну відокремленість кожного суб'єкта власності і його зацікавленість у спільній діяльності, чітке врегулювання економічних відносин між окремими підрозділами і господарськими одиницями споживчої кооперації, реалізацію на практиці своєї підприємництва та ефективного колективного контролю.

В дослідженні доведено, що акціонерні товариства і колективні підприємницькі структури виступають чисто комерційними утвореннями, існування яких у системі споживчої кооперації суперечить основній меті її функціонування. Тому спростовуються твердження, що зустрічаються у вітчизняній та зарубіжній літературі, про ідентичність підприємств і організацій споживчої кооперації та акціонерних товариств. Основними аргументами, на думку автора, є різні цілі розвитку аналізуємих форм, порядок їх заснування, особливості створення та поповнення пайового та статутного фонду. Тому перетворення споживчих товариств на акціонерні не виправдано з соціальної та економічної точок зору. По-перше, це знижує ефективність функціонування власності споживчої кооперації; по-друге, не забезпечує захист майнових прав та інтересів пайовиків; по-третє, може зумовити руйнування принципів формування неподільного фонду.

ВИСНОВКИ

Обґрунтовано висновок про те, що основними засобами виходу з кризового стану споживчої кооперації виступає реструктуризація споживчої кооперації на ринкових засадах. Вона передбачає реалізацію сукупності заходів, серед яких особливого значення набуває:

- по-перше, проведення активної асортиментної політики на базі використання даних маркетингових досліджень, вивчення попиту, шляхів найбільш ефективного задоволення потреб споживачів. З цією метою потрібно постійно нарощувати та максимально залучати в товарообіг товари народного споживання виробничих кооперативних підприємств, підсобних промислів. В окремих випадках доцільно створювати спільні підприємства на базі колективних сільськогосподарських підприємств, агрофірм. Перспективною, з точки зору автора, є співпраця безпосередньо з промисловими підприємствами у якості дільців, створення з ними спільних промислово-збутових підприємств;

- по-друге, пріоритетними напрямками розвитку торгівлі, як ведучої галузі споживчої кооперації повинна стати диверсифікація діяльності. Вона передбачає поєднання багатопрофільних підприємств торгівлі з одночасним наданням послуг населенню, створення при ринках мережі великих підприємств торгівлі, заготівлі і громадського харчування, оновлення функцій гуртової торгівлі. На останню, на думку автора, доцільно покласти задачі формування зв'язків, товаропостачання підприємств споживчої кооперації, підприємств інших форм власності, позаринкових споживачів. На її основі треба створити гуртово-роздрібні об'єднання, консигнаційні склади, комерційні та маркетингові центри;

- по-третє, переробити структуру заготівельної галузі шляхом створення нових каналів заготівлі та їх інфраструктурного забезпечення. Зо-

крема, посилення процесів інтеграції заготівельних підприємств споживчої кооперації передбачає як зміцнення зв'язків між підприємствами переробної промисловості та іншими підприємствами АПК, так і посилення внутрішньої інтеграції у споживчій кооперації;

- по-четверте, подальший розвиток кооперативного виробництва вимагає створення малих підприємств із гнучкою структурою виробництва, пристосування до вимог кон'юнктури ринку. Матеріальною базою таких підприємств можуть бути як використання можливостей випуску власного торговельного і технологічного обладнання, так і використання лізингу в тих сферах, де особливо гострого значення набуває проблема якості та технологічності продукції матеріально-технічного призначення;

- по-п'яте, поліпшення обслуговування особистих і селянських господарств орендарів, сільськогосподарських кооперативів. Це може бути досягнуто за рахунок створення асоціацій та концернів, що сприяють забезпеченню господарств малою сільськогосподарською технікою, комбікормами, мінеральними добривами та іншими матеріалами та товарами господарського призначення у поєднанні з одночасним створенням умов для гарантованих закупівель вирощеної продукції, її переробки на місці. В окремих випадках доцільним є створення командитних товариств, про що свідчить досвід Донецької області.

Проведений в роботі теоретико-методологічний аналіз сутності споживчої кооперації, її практичного застосування та визначення напрямків збереження організаційної єдності і функціональної цілісності дозволив зробити висновки про шляхи реформування даної системи. На думку дисертанта, тільки за умов забезпечення адекватної економічної основи можливий динамічний розвиток споживчої кооперації, посилення її ролі в ринкових перетвореннях і вирішенні соціальних задач.

Основні положення дисертації викладені в наступних опублікованих працях:

1. Роль споживчої кооперації у вирішенні проблем АПК//Економіка АПК-1997.№3, (0,4 да. у співавторстві з В. Осецьким, особисто автору належить 0,3 да.).

2. Банк "Укоопспілка": перші кроки//Банківська справа.-1997.-№4, (0,4 да.).

3. Споживча кооперація України: проблеми та перспективи розвитку//Економіка України.-1997.-№11, (0,4 да.).

4. Банк "Укоопспілка" як фактор відродження споживчої кооперації// Тези доповіді Міжнародної науково-практичної конференції.-Луцьк, 1997 (у співавторстві з В. Осецьким).

АНОТАЦІЯ

Андреюк Н. В. Реформування споживчої кооперації України у перехідний період. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю - 08.01.01 - економічна теорія. - Київський університет імені Тараса Шевченка, Київ, 1997.

Досліджена соціально-економічна природа та еволюція споживчої кооперації в Україні. Обґрунтовано основні шляхи реформування споживчої кооперації в умовах перехідної економіки: її роздержавлення, реформування відносин власності у відповідності з умовами переходу до ринку, адаптація основних функцій споживчої кооперації до ринкових умов. Обґрунтування необхідності та основні напрямки реструктуризації споживчої кооперації в перехідній економіці, підвищення її конкурентноздатності, використання податкових та кредитно-фінансових важелів її ефективного розвитку.

Ключові слова: споживча кооперація, власність, реструктуризація, реформування, державне регулювання, фінансово-кредитні важелі.

Андреюк Н. В. Реформирование потребительской кооперации Украины в переходной период. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности - 08.01.01 - экономическая теория. - Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1997.

Исследована социально-экономическая природа и эволюция потребительской кооперации на Украине. Обоснованы основные пути реформирования потребительской кооперации в условиях переходной экономики: ее разгосударствление, реформирование отношений собственности в соответствии с условиями перехода к рынку, адаптация основных функций потребительской кооперации к рыночным условиям. Обоснована необходимость и основные направления реструктуризации потребительской кооперации в переходной экономике, повышение ее конкурентоспособности, использование налоговых и кредитно-финансовых рычагов ее эффективного развития.

Ключевые слова: потребительская кооперация, собственность, реструктуризация, реформирование, государственное регулирование, финансово-кредитные рычаги.

Andrejuk N. V. Reformation of the
the transitional period. - Manuscript.

Dissertation for receiving of the research degree of the candidate of economic sciences on the speciality - 08.01.01 - economic theory. - Kyiv Taras Shevchenko University. Kyiv, 1997.

The social-economic nature and evolution of the consumers cooperation in Ukraine have studied. The major directions of the consumer's cooperation reformation under transition economy have identified: de-etatisation, reformation of the ownership relations in accordance with conditions of market transformation, the consumers cooperation major functions adaptation to the market conditions. It is determined the necessity and major directions of the consumers cooperation restructuring under transitional economy, increasing of its competitiveness, implementation of the taxation and finance and credit incentive for its effective development.

Key words: consumers cooperation, ownership, restructuring, reformations, governmental regulation, finance and credit incentive.

Підп. до друку 28.10.97р. Формат 60×84¹/16. Папір друк. №
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 1,25. Умовн. фарбо-відб. . Облік.-
вид. арк. . Наклад 100 прим. Зам. № 8.